

Zdjęcie
nie dostępne
w wersji
internetowej

Fotografia pochodzi z kolekcji negatywów szklanych odnalezionej w 2010 r. w Lublinie, w kamienicy przy Rynku 4. Odkrycie miało miejsce podczas remontu budynku. Od 2012 r. kolekcja znajduje się w depozycie Archiwum Fotografii Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”. Według dotychczasowych ustaleń prawdopodobnym autorem zdjęć jest Abram Zylberberg

A photograph from the collection of glass plates discovered in 2010 during a renovation of the house at 4 Rynek Street in Lublin. Since 2012 the collection has been kept in the Photo Archive of The “Grodzka Gate – NN Theatre” Centre. Abram Zylberberg is believed to be their author

ANNA JAKIMYSZYN-GADOCHA

MODLITWY DLA KOBIET (*TCHINES*) I ICH OBECNOŚĆ W PIŚMIENICTWIE ETNOGRAFÓW (FOLKLORYSTÓW) ŻYDOWSKICH PRZED 1939 ROKIEM

PRAYERS FOR WOMEN (*TKHINES*) AND THEIR PRESENCE IN WORKS OF JEWISH ETHNOGRAPHERS (FOLKLORISTS) BEFORE 1939

Przez wieki rola i udział przedstawicieli obu płci w żydowskim cyklu liturgicznym nie były jednakowe. Jako że kobiety nie uczestniczyły w większości czynności religijnych, niepotrzebne było tworzenie odrębnych, przeznaczonych dla nich modlitw czy też modlitewników. Nie oznacza to jednak, iż takie nie istniały. Do czasu pojawienia się druku stanowiły one jednak element tradycji ustnej z rzadka obecny w tekstach pisanych – modlitewnikach, sidurach (Klirs, Selavan, Fishman 1992: 1-2). Sytuacja ta uległa zmianie w okresie nowożytnym, kiedy to kobiece modlitwy zaczęły funkcjonować w literaturze jako nowy i niezwykle bogaty gatunek literacki określany terminem *tchines*.

W kręgu kultury żydowskiej wynalezienie druku wpłynęło bowiem nie tylko na sposób reprodukcji czy postrzegania tekstu¹, ale i umożliwiło powstanie, nieobecnej do tego czasu, grupy materiałów o charakterze pomocniczo-dydaktyczno-religijnym (Assaf 1954, Turniansky

For centuries the role and participation of men and women in Jewish liturgical cycle were not equal. Although women did not take part in most observances and there was no need to provide them with separate prayers or prayer books, it does not mean such things did not exist. However,

1| Brak zamkniętych wersji poszczególnych tekstów spowodował, iż z chwilą wprowadzenia druku konieczne stało się ich ujednolicenie; stworzenie „editio princeps” – pierwszego wydania, na którym wzorowane były wszystkie kolejne. Ponadto nieodzowne stało się ustalenie, które z tekstów można drukować, a które winny być przepisywane ręcznie. Formę rękopiśmienną zachowały zwoje Tory, ksiąg prorockich i Księga Estery, wykorzystywane do publicznego odczytywania w synagogach (Reiner 1997: 85-98).

1| Since the forms of individual texts were open to changes, with introduction of printing techniques it was necessary to uniform them and create the “editio princeps”, the model edition for all the following versions. Moreover, it had to be decided which texts were actually allowed to be printed and which should be transcribed manually. The Torah scrolls, Nev'im and the Book of Esther, read in public in synagogues, were in the latter (Reiner 1997: 85-98).

1980: 85-99; 2008: 5-18). Z uwagi na swój charakter, teksty te przygotowywane były w wersji dwujęzycznej (hebrajsko-jidyszowej) lub jidyszowej. Nie inaczej było w przypadku *tchines*, zwanych również modlitewnikami dla kobiet². Te nawiązywały swą nazwą do hebrajskiego terminu *ichinot*, określającego błagania zanoszone do Najwyższego już przez pramatki³. Stanowiły zbiory liczące od kilkudziesięciu do stu kilkudziesięciu modlitw. Miały indywidualny charakter i nie było tradycji wprowadzającej obligatoryjność ich odmawiania. Nie istniał również nakaz utrzymania ich w stałej, niezmiennej postaci. Z tego powodu odzwierciedlały one intencje modlących się i umiejętności językowe autorów⁴. Z upływem dziesięcioleci ukształtowała się natomiast ich stała, szablonowa i doksologiczna forma: *tchines* rozpoczynały się od słów skierowanych do Najwyższego jako stwórcy świata i wszystkich jego mieszkańców, przedstawienia intencji czy sprawy ujawniającej Boską moc i wielkość, kończąc się ponownym zwróceniem się do Boga.

Tchines odmawiane były przy różnych okazjach w czterech miejscach: w synagodze, na cmentarzu, w domu oraz w mykwie. Zawarte w nich treści łączyły się z dwoma cyklami: liturgicznym, w którym uczestniczyła niewiasta na przestrzeni całego żydowskiego roku obrzędowego oraz cyklem życia, który rozciągał się na wszystkie etapy jej egzystencji od narodzin do śmierci.

Recytując *tchines*, w których akcent z prośby przenoszony był na negocjacje a nawet żądanie, kobieta czynnie uczestniczyła w życiu religijnym; uświęcała wykonywane przez siebie czynności bądź też wyrażała swoje pragnienia. Zanoszona przez nią modlitwa mogła być tym samym źródłem analiz intencji, które miały charakter uniwersalny, ogólnoludzki, nie odbiegający od

until the invention of printing they belonged to the oral tradition, rarely mentioned in written texts – prayer books or siddurs (Klirs, Selavan, Fishman 1992: 1-2). This situation changed in the modern era, when women's prayers formed a new, rich literary genre called *tkhines*.

For the Jewish culture the invention of print meant not only a new way to reproduce or perceive texts,¹ but also allowed the creation of a group of educational/religious/auxiliary materials (Assaf 1954, Turniansky 1980: 85-99; 2008: 5-18), which did not exist before. Due to their character these texts were prepared in bi-lingual (Hebrew-Yiddish) or Yiddish versions, like the *tkhines*, also called prayer books for women.² Their name was a reference to the Hebrew term *tkhinot*, which means 'prayers recited by the matriarchs'.³ They were collections of 100-200 prayers, each slightly different from others, and reciting them was not obligatory.

2| Nie oznaczano to jednak, że mężczyźni nie korzystali z tych modlitewników. Przeświadczenie o tym, iż po nie sięgali, opiera się na występowaniu nielicznych, lecz jednak pojawiających się modlitw adresowanych do nich samych lub prośb opisanych jako „*tchines*, które mogą odmawiać zarówno mężczyźni, jak i kobiety” (Zinberg 1975: 250).

3| Zob. Miriam (Wj 15, 20-22), Debora (Sędz 5), Hanna (1 Sam 1-11, 2, 1-10), Judyta (Jud 16, 1-7).

4| „*Tchines*” układane były zarówno przez mężczyzn, jak i przez kobiety. Lista kobiet układających „*tchines*” zob. Niger 1994: 131-134; Weissler 1998: 179-186; Weissler 1997: 40-44.

2| Men also used these prayer books. This theory is based on rare instances of prayers addressed to men or requests described as “*tkhines*, which can be recited by both men and women” (Zinberg 1975: 250).

3| Cf. Miriam (Ex 15: 20-22), Deborah (Jdg: 5), Hannah (1 Sam: 1-11, 2, 1-10), Judith (Jdt 16, 1-7).

4| “*Tkhines*” were composed by men or women. A list of women authors of “*tkhines*” see Niger 1994: 131-134; Weissler 1998: 179-186; Weissler 1997: 40-44.

supplik niewiast innych wyznań (o zdrowie, życie i pomyślność) lub o specyfice wynikającej z tradycji żydowskiej. Ta z kolei w przypadku *tchines* nierozdzielnie łączyła się z religią, folklorem i medycyną ludową, stanowiąc odzwierciedlenie umysłowości i roli kobiety w tradycji i kulturze żydowskiej. Ponadto tematy wzmiankowane w *tchines* odzwierciedlały wszelkie zmiany obrazu świata, z jakimi stykały się niewiasty. Widoczne to było zarówno w odniesieniu do nowych tematów pojawiających się w modlitewnikach (prócz spraw domowych, rodzinnych, chorób, śmierci etc., pojawiają się też kwestie związane z edukacją, asymilacją, higieną czy pobytem poza domem, np. w szpitalu), jak i używanego języka. Modlitewniki pochodzące z XIX i XX wieku odchodzą bowiem od języka jidysz lub wersji jidyszowo-hebrajskich⁵ na rzecz materiałów dwujęzycznych, wykorzystujących język otoczenia (jidysz-niemieckie, jidysz-angielskie etc.) lub w całości komponowane są jako zbiory niewykorzystujące języków żydowskich, np. polskojęzyczne (Weissler 1998; zob. Rybińska 2010: 177-203).

Ważnym zagadnieniem jest pytanie, czy folklorysty działający przed II wojną światową interesowali się modlitwami, w szczególności kobiecymi, w jaki sposób odnosili się do tego zagadnienia i jakie były efekty ich prac. Fascynacja kulturą ludową, jaka miała miejsce w okresie rozbiorów, i której nasilenie nastąpiło w ostatnim trzydziestolecu XIX wieku, powodując powstanie odrębnej dyscypliny naukowej zwanej ludoznawstwem, etnografią czy folklorystyką, charakteryzowała się podjęciem działań zmierzających do zbierania wszelkich przejawów kultury ludowej. Powołanie w Krakowie Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności (Galas 2014: 139-147) oraz wydawanie czasopism, w których można było

Moreover, they did not have to stay in the same, fixed form, were often influenced by their author's literary skills and could express the intentions of praying women.⁴ Over time though, their fixed doxological template emerged: the *tkhine* opened with an address to the Almighty, the creator of the world and all living beings, followed by a presentation of intents or an issue revealing the Lord's power and greatness, and ended with another address to God.

Tkhines were recited on various occasions in four places: the synagogue, the cemetery, at home or in mikveh. The prayers' content referred to two cycles in every woman's life: the liturgical one, in which they participated over each year of holidays and observances, and the cycle of life, i.e. all the stages of life, from birth to death.

By reciting *tkhines*, with their emphasis shifting from requests to negotiations, or even demands, a woman actively participated in religious life, sanctified her activities or expressed her wishes. Thus, a single *tkhine* could attempt to analyse either the same universal, human values as the supplications spoken by women of other faiths (requests for health, life and prosperity) or those of strictly Jewish character, and were connected to religion, folk traditions and folk medicine, thus reflecting the female mindset and role in Jewish tradition and culture. Moreover, the topics in *tkhines* reflected all the changes in the world as women saw them.

5| Fragmenty w języku hebrajskim były niewielkimi urywkami najczęściej powtarzanych (a co za tym idzie najbardziej zapamiętywanych) modlitw sporządzonych w tym języku i miały na celu jedynie uzupełnienie prośb spisanych w języku jidysz. Immanentną cechą tych urywków było ich funkcjonowanie z wokalizacją.

5| Fragments in Hebrew consisted of frequently repeated, and so best remembered, elements of Hebrew prayers and complemented those written in Yiddish. These fragments were always vocalized.

przedstawiać indywidualne badania („Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, „Wisła”, „Lud”), zwróciło uwagę badaczy na tematykę żydowską. Jednakże z uwagi na barierę językowo-kulturową, prace w tym zakresie mogły podjąć jedynie osoby wywodzące się ze środowiska żydowskiego. Ich krąg powiększał się do czasu wybuchu II wojny światowej. Badacze o różnym przygotowaniu merytorycznym, niektórzy poświęcający życie na zgłębienie jednego zagadnienia, sięgali po rozmaity materiał: piosenki, przysłowia, powiedzonka, anegdoty, rymowanki, dowcipy, legendy i bajki, humor żydowski czy gry i zabawy (Bar-Itzhak 2010). Analizowali zwyczaje, wierzenia, tradycje, przesady, przejawy folkloru aszkenazyjskich Żydów, przedstawiając swe rozważania w postaci prac naukowych, monograficznych, artykułów, tekstów literackich czy zbiorów tematycznych. Jednakże żaden z nich nie podjął się analizy modlitw, a w szczególności modlitewników kobiecych jako podstawowego źródła do badań nad folklorem żydowskim; żaden nie uczynił z niego wiodącego tematu swych rozważań. A działało się tak, mimo że większość z nich zetknęła się z *tchines* tak w formie ustnej, jak i drukowanej w rodzinnych domach i badanym środowisku. Niewielkie zainteresowanie analizą treści i znaczenia modlitw w okresie przedwojennym należy tłumaczyć faktem postrzegania ich jako drugoplanowych przejawów kultury. Nazbyt oczywiste, bowiem drukowanego i wciąż obecnego źródła⁶. W pierwszej kolejności podjęto bowiem próby zbierania, opracowywania i opisywania bardziej ulotnych, niespisanych przykładów *folklslebn* (Gottesman 2003). W rezultacie nieliczne były wzmianki odwołujące się do tego typu tekstów. Nie oznacza to jednak, iż były one całkowicie pomijane. Wybrani ludoznawcy okresu przedwojennego włączali bowiem modlitwy, w tym również *tchines*, do omawianych zagadnień, traktując je jako jeden z wielu analizowanych wątków lub materiał mający uzupełniać monograficzne ujęcie innego, prezentowanego tematu.

This female perspective is visible in the approach to new topics that appear in the prayer books (among prayers about household problems, family, illness, death etc., there are also ones on education, assimilation, hygiene or time outside home and – for example – staying in hospital) and also in the language. The prayer books from the 19th and 20th centuries depart from Yiddish or Yiddish-Hebrew versions,⁵ instead preferring bi-lingual materials in local vernacular (Yiddish-German, Yiddish-English etc.) or published only in a non-Jewish language, e.g. Polish (Weissler 1998; cf. Rybińska 2010: 177-203).

Did pre-war folklorists study prayers, especially women's prayers? What was their approach to this subject and what were the results of their work? Fascination with folk culture that began in partitioned Poland and was increasing since the 1870s resulted in creating a separate academic discipline called ethnography or folkloristics, which attempted to collect and study all instances of folk culture. Although initiatives of the Anthropological Commission at the Academy of Learning (Galas 2014: 139-147) and the appearance of magazines publishing results of various studies (“Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej,” “Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne,” “Wisła,” “Lud”) drew attention to the Jewish culture, due to linguistic and cultural barrier only academics of Jewish origins were able to conduct such studies. The number of such scholars grew until the war. They came from various educational backgrounds, some devoted their

6] Należy zaznaczyć, iż zbiory „*tchines*” drukowane są po dziś dzień i obecne w środowisku ortodoksyjnych Żydów.

6] Collections of “*tchines*” are still in print and present in traditions of Orthodox Jews.

Pierwszymi osobami, które odnotowały w swoich pracach istnienie modlitw jako elementu żydowskiego folkloru byli paremiolodzy⁷, w szczególności Ignacy Bernstein (1836-1909), bibliotekarz i współtwórca Głównej Biblioteki Judaistycznej w Warszawie (Kośka 2007: 9-31). Bernstein poświęcił życie na zbieranie, katalogowanie i opisywanie tak żydowskich, jak i nieżydowskich przysłów. W 1900 roku wydał dwutomowe dzieło *Katalog dzieł treści przysłowiowej*, zaś osiem lat później *Jüdische Sprichwörter und Redensarten* (Bernstein 1908). W drugiej z wymienionych prac zamieścił 3993 przysłowia podzielone na grupy tematyczne, transkrypcje przysłów na alfabet łaciński, komentarze w języku niemieckim, niemieckojęzyczny *Glossar* oraz indeks tematyczny sporządzony w języku jidysz. Bernstein postępował jak każdy z paremiologów, nie postrzegając modlitw jako osobnej grupy tematycznej, nie wyszczególniał tego zagadnienia. Pojawiły się one niejako przypadkiem. W zbiorach przysłów, w tym także u Bernsteina, znajdziemy bowiem hasła związane z kwestiami religijnymi, w tym także modlitwami (m.in.: *bakosze, broche, tfile, szabes*). W samym tekście ani razu nie użyto terminu *tchines*.

Modlitwy obecne są także w tekstach autorstwa Jehudy Lejba Awidy (Zlotnik [Zlotnik]), piszącego pod pseudonimem Jehuda Elzet. Elzet (1887-1962), gabiński rabin, członek partii Mizrahi, od 1919 roku aktywny przedstawiciel grona żydowskich etnografów działających w Warszawie, zwanych *Zamlers fun Warsze* (z czasem przeniósł się do Kanady, a następnie do Afryki Południowej i Izraela) (Gottesman 2003: 66), był autorem pięcioczęściowej pracy *Der wunder-ojcer fun der judischer sprach*, ukazującej się w Warszawie w latach 1918-1920. Każdy z tomów poświęcony był innym zagadnieniom: modlitwom (*daunen*), żydowskim potrawom (*jidische majcholim*), powiedzonom, przysłowiom i anegdotom (*folkstimleche rednsartn, glajchwertlech un anekdotn*), rzemiosłu i rzemieślnikom (*meloche un balej-meloche*) oraz ludzkiemu ciału (*der menczlecher kerper*) (Elzet [Zlotnik] 1918, 1918-1920, 1920a, 1920b, 1920c). W każdym z nich autor

lives to studying a single issue, and focused on various materials: songs, proverbs, sayings, anecdotes, rhymes, jokes, legends, Jewish humour or games (Bar-Itzhak 2010). They analysed customs, beliefs, traditions and superstitions of Ashkenazi Jews and presented the results of their work as studies, monographs, articles or literary texts. Although most of them knew oral or written forms of *tchines*, not one of them treated prayers, especially women's prayer books, as a basis for studying Jewish folklore and never made it the main topic of their papers. Prayers were probably seen as cultural background, an obvious, printed and readily available source,⁶ and thus the lack of interest in their contents and significance. Instead, initial ethnographic projects attempted to collect, study and describe more ephemeral, unwritten examples of the *folklslebn* (Gottesman 2003) and the prayers were only rarely mentioned. However, it does not mean they were completely ignored. Selected inter-war period ethnographers included prayers, also *tchines*, into their studies, treating them as an element of the analysed topic or complementary material for the monograph of another presented issue.

Paremiologists,⁷ especially Ignacy Bernstein (1836-1909), a librarian and co-creator of the Jewish Library in Warsaw, was among the first scholars whose works mention prayers as an element of Jewish folklore (Kośka 2007: 9-31). Bernstein devoted his life to collecting, cataloguing and describing Jewish and non-Jewish proverbs. In 1900 he published a two-volume book titled *Katalog dzieł treści przysłowiowej* [The Catalogue of Proverbs], and eight years later *Jüdische Sprichwörter und Redensarten* (Bernstein 1908). The latter work presents 3993 thematically grouped proverbs,

7] Przysłowiami zajmowali się m.in. Mordechaj Spektor, Samuel Adalberg, Henryk Lew.

7] Mordechaj Spektor, Samuel Adalberg, Henryk Lew also studied proverbs.

zebrał cytaty pochodzące z prac Mendele Mojcher Sforima, Scholema Alejchema oraz Icchoka Lejbusha Pereca (ibidem: 66-67). Elzet w 1918 roku opublikował tom noszący podtytuł *davnen*, czyli modlić się. Był to pierwszy zwarty materiał traktujący wyłącznie o kwestiach związanych z modlitwami. Decyzję o podjęciu tego wątku tłumaczyć należy wykształceniem rabinackim autora oraz silnym zainteresowaniem kwestiami religijnymi (żałować należy jednak, iż Elzet nie prowadził szerszych badań w tym zakresie, a przechodził w następnych tomach do kolejnych zagadnień). Jako że przytaczani autorzy, Sforim, Alejchem i Perec, przywoływali w swych tekstach modlitwy – prośby i błagania kierowane do Najwyższego w różnej intencji – także i one znalazły się w zbiorze Elzeta. Należy nadmienić również, iż ten wprowadzał własne komentarze do przywoływanych fragmentów, mające czytelnikowi ułatwić zrozumienie omawianego przykładu. Co więcej, wiele wyjaśnień przeplatał przysłowiami nawiązującymi do omawianych treści, które również zaczerpnął z prac wspomnianych wyżej paremiologów. Przykłady podane przez Elzeta opierały się na tekstach literackich, pozostając zapisem tradycji i folkloru, łączącym drukowaną czy ustandaryzowaną wersję tekstu modlitwy z wyobraźnią pisarzy.

Kobiece modlitwy znajdują także odzwierciedlenie w żydowskich piosenkach. Nie chodzi jednak o dosłowne przywołanie treści samych prośb, a o zachowanie podobnego charakteru tekstu – taki prezentują piosenki sierot czy zamężnych kobiet, nawiązujące charakterem do prośb zanoszonych do Najwyższego. Przykłady takich treści znajdziemy w wielu opracowaniach, m.in. w zbiorze Szlojme Bastomskiego⁸ *Bajm kwal: materialn cum jidiszn folklor. Jidisze folkslider* opublikowanym w Wilnie w 1923 roku (Bastomsky 1923: 70-82).

Ostatnią osobą, która umieściła modlitwy, w tym *tchines*, w swych opracowaniach, była Regina Lilientalowa (1877-1924), etnografka i publicystka prowadząca pionierskie badania nad literaturą ludową i obrzędowością żydowską (Bałaban 1924: 441-443; Bieńkowski 1972: 334-335; Fraenklowa 1927: 119-121). Zajmując się zwyczajami i obrzędowością rodzinną, Lilientalowa sięgała również do modlitw. Wykorzystywała przy tym znajomość języków żydowskich oraz zasad judaizmu, wyniesioną z rodzinnego domu, łącząc ją z umiejętnością ciekawego

their transcriptions in Latin alphabet, commentaries and *Glossar* in German, and a subject index in Yiddish. Being a paremiologist, Bernstein did not treat prayers as a separate thematic group or focus specifically on them; their presence in the book is somewhat accidental. Proverb collections, including Bernstein's, include entries about religious traditions, among them prayers (e.g. *bakoshe, brokhe, tfile, shabes*). However, the name *tchines* does not appear in that text.

Prayers appear also in the works of Yehuda Leib Avida (Zlotnick), who published as Yehuda Elzet. Elzet (1887-1962) was a rabbi from Gombin, a member of the Mizrachi party. Since 1919 he actively represented Jewish ethnographers in Warsaw (a group called *Zamlers fun Varshes*), and later moved to Canada, South Africa and Israel (Gottesman 2003:66). He created a five-volume work titled *Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh* [The wonderful treasure of the Yiddish language], published in Warsaw in 1918-1920. Each volume focused on different issues: prayers (*davnen*), Jewish food (*yidische maykholim*), sayings, proverbs and anecdotes (*folkstimlekhe rednsartn, glaykhvertlekhe un anekdotn*), craft and craftsmen (*melokhes un baley-melokhes*) and the human body (*der mentshlekher kerper*) (Elzet (Zlotnick) 1918, 1918-1920, 1920a, 1920b, 1920c). Each tome presents quotes from

zaprezentowania opisywanego zagadnienia. Wprawdzie wzmianki o *tchines* nie pojawiły się w wydanej w 1904 roku pracy „Dziecko żydowskie” (1904: 141-173)⁹, lecz dopiero we wznowionej i poszerzonej wersji z 1927 (Lilientalowa 1927) i 2007 roku. *Tchinę* wzmiankuje również, opisując praktyki i środki mające chronić przed bezpłodnością. Nazywa ją „techniką, modlitwą żalosną” i przytacza w obszernym fragmencie:

„Jehi racon, niech się stanie woła Twoja, Boże, Boże mój i Boże przodków moich, który mnie stworzyłeś z gliny, dałeś mi życie i życiem mnie darzysz na świecie, a wszystko w wielkiej swej łasce i miłosierdziu. Ja jednak, niestety, mało dobrego mam na świecie, nie uczyniłeś mnie bowiem godną potomstw. Och, biada mi, pełne goryczy jest moje życie i podobne do drzewa, które wyrosło, a nie dźwiga owoców. Wielka jest niedola moja, a nie mam nikogo, kto by współ ze mną wyrzekał. Więc błagać będę niebo i ziemię, aby nademną płakały, że lata me uchodzą jako dym i nie polepszają się wcale. Obym za mękę moją pozbyła się grzechów i stała się godną świata przyszłego. Och, biada mi i życiu mojemu biada! Oczy moje ociekają niby rynną, a serce moje jest smutne. Nie weselić mi się jeno wyrzekać i płakać na lata i dni moje, na to, iż się urodziłam. Biada mi! I cóż mi rzec, raczej płakać mi na grzechy moje straszne. Boże miły, któż zaradzić może niedoli mojej, jeśli nie Ten, który jest Stwórcą rzeczy samej?! Skoro pozbawiłeś mnie świata doczesnego, uczyni mnie godną przyszłego, aby nie powstydzila się tam dusza moja. Władco świata, pragnę wylać przed Tobą gorycz serca mego: Komu mam złorzeczyć, na kogo winę zwalić? Czy winić mam matkę moją? Toć jej zamysłem było wykonywać w imię nieba świętą wolę Twoją, nakaz Twój, aby ziemia nie była pustą; lecz zaludnioną. A może winna temu planeta, pod której znakiem na świat przyszedłem? Planety jednak pełnią rozkazy Twoje, gdyż wszystkie potęgi nieba kłaniają się Tobie i są Ci posłuszne. A może winien dzień, w którym się urodziłam, że lata i dni moje mrokiem są zasnutę? A może akuszerka, że nie wyprostowała członków moich, a może anioł rządzący brzemiennością? Lecz wszyscy oni spełniali posłannictwo Boże w imieniu Jego groźnem, sami zaś uważali, że powinnam być stworzeniem jak należy i potomstwo na świat wydać. Grzechy tedy moje... itd.” (Lilientalowa 1927: 4).

texts written by Mendele Moykher-Sforim, Sholem Aleichem and Yitskhok Leybush Peretz (ibidem: 66-67). In 1918 Elzet published the tome titled *davnen*, which means “to pray,” the very first cohesive collection of material devoted solely to prayers and related issues. His interest in the topic might be explained by his rabbinical education and strong interest in religious issues. Unfortunately, Elzet did not conduct more extensive studies of prayers and other volumes of his work focus on different themes. Because the quoted passages from Sforim, Aleichem and Peretz included prayers – requests and supplications to the Almighty – consequently they ended up in Elzet's collection. Moreover, Elzet provided his own commentary, which was supposed to help readers understand the discussed examples. A lot of these explanations interwove with proverbs illustrating or otherwise corresponding to the text, which were also taken from the works of the three paremiologists. Elzet's examples based on literary texts and – although they are sources of information about tradition and folklore – they intermingle printed or standardized prayer texts with the author's imagination.

Women's prayers are also present in Jewish songs, not as literal quotes of requests, but between the lines, in their tone and content, like the songs of orphans or married women,

8| http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bastomski_Shloyme (ostatni dostęp 16.07.2015).

8| http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bastomski_Shloyme (last access 16.07.2015).

9| *Opublikowanej w wersji niemieckojęzycznej w 1908 roku (Lilienthal 1908a: 1-2; 1908b: 41-45).*

9| *In German version published in 1908 (cf. Lilienthal 1908a: 1-2; 1908b: 41-45).*

Lilientalowa nie wyjaśnia, dlaczego urywa tekst modlitwy w tym właśnie miejscu. Nie pisze nic na temat jej pochodzenia. Nie wiadomo tym samym, czy sięgnęła do któregoś z modlitewników i wybrała jedynie ten fragment, czy też usłyszała tekst w takiej okrojonej wersji, od którejś ze współwyznawczyń. Można jedynie domniemywać, że jako osoba zajmująca się tłumaczeniami z języków żydowskich, zamieściła tekst we własnym przekładzie. Jedyna wzmianka komentująca przywołany fragment dotyczy jego początku. Lilientalowa wyjaśnia w przypisie umieszczonym pod tekstem, iż tekst ułożony został w języku jidysz (jedynym elementem hebrajskim są otwierające go słowa *Jehi racon*), a modlitwa wskazuje grzech jako przyczynę bezpłodności.

Lilientalowa przytacza tekst kolejnej modlitwy, gdy omawia działania podejmowane przez kobiety, których dzieci chorowały, w następującej wersji:

„Władco świata, napisane jest w Twojej Torze świętej, iż gdy Mojżesz, mistrz nasz, prosił za Żydami, to powołał się na zasługi praojców naszych, Abrahama, Izaaka i Jakuba i dzięki tym to zasługom Święty, błogosławiony On, wybaczył Żydom grzech ich. Przeto i ja zwracając się teraz do Ciebie, litościwy Boże, błagam Cię, abyś mi pomógł gwoli zasługom naszych praojców i wszystkich innych sprawiedliwych i gwoli zasługom świętego tanaity, r. Meira baal ha'nes. Każdy bowiem dający jałmużnę z powodu niego, zostaje ocalony dzięki jego zasługom. Błagam

whose character resembles the prayers to the Almighty. Examples of such songs can be found in numerous studies, for example in Shloyme Bastomsky's⁸ *Baym kval: materialn tsum yidishn folklor. Yidishe folkslider* published in Vilnius in 1923 (Bastomsky 1923: 70-82).

Regina Liliental (1877-1924), an ethnographer who pioneered the studies of Jewish folk literature and traditions, was the only other scholar who included prayers, also *tchines*, into her publications (Bałaban 1924: 441-443; Bieńkowski 1972: 334-335; Frenkel 1927: 119-121). While studying family traditions and observances, she also looked at prayers. Her writings make use of both her upbringing and the knowledge of Jewish languages, she also had excellent writing skills and knew how to present the discussed issues in an interesting way. Although she does not mention *tchines* in the 1904 edition of her “The Jewish Child” (cf. 1904: 141-173),⁹ the 1927 and 2007 reissues include information about the prayers (cf. Lilientalowa 1927). While describing infertility-prevention practices and means, she mentions *tchines*, calling them “tekhina, a mournful prayer” and provides an extensive quote:

“Yehi ratson, Thy will be done, my Lord, God of me and my fathers, who made me from clay, gave me life and keep me alive, because You are kind and loving. Alas, not much good has come to me, because You did not make me worthy of having children. Oh, woe, my life is full of bitterness and like the tree that grew but does not bear fruit. Oh the sheer misery of mine, and no-one there to support me. Thus I shall beg heavens and earth to weep over me, because years go by like smoke and nothing gets better. I hope that for this suffering all my sins will be gone and I'll deserve the afterlife. Oh woe, my tears flow like streams and my heart is sad. No joy for me, only complaints and crying over lost years and days, why was I born? Oh, woe! What can I say, I can only cry over my horrible sins. My God, who can change my misery if not He who created the world around us?! Since You deprived me of the worldly joys, make me worthy of the afterlife, so my soul has nothing to be ashamed of. Almighty, I wish to tell You about my misery: Who is to blame, whom should I curse? Should I blame my mother? But she only wanted to follow Your divine request and populate the world. So perhaps the planet under which I was born is to blame? But planets follow Your orders, because all the powers in the heavens bow

Cię, Panie całego świata, ze złamanem sercem i ze łzami, aby w zasługę, iż składam jałmużnę za sprawiedliwych, a w szczególności za świętego tanaite, r. Meira, ocknęły się dla mnie ich zasługi, głównie zaś zasługi świętego tanaity, r. Meira. I skoro wymówię trzy razy Elaha de Meir aneni, niechaj ocalony zostanie od wszelkich bied i cierpień N., syn N. D. I dokaż na mnie i na mężu moim i na dzieciach moich cudów i dziwów! Ku dobremu, amen!” (ibidem: 42).

Lilientalowa wraca do *tchiny* jako elementu folkloru przy opisie rozpoczęcia procesu edukacji. Notuje, że gdy chłopiec po raz pierwszy idzie do chederu, matka powinna zmówić modlitwę, którą nazywa *teching*. Tym razem jednak wyjaśnia w przypisie znaczenie tego terminu nie tylko jako modlitwę żalną, ale i błagalną. Ponownie decyduje się również przytoczyć tekst modlitwy. Tym razem przywołuje go w całości, pozbawiając jednak jakiegokolwiek komentarza dotyczącego proveniencji. Modlitwa ta brzmi w następujący sposób:

„Władco świata! Mędrcy nasi orzekli w świętej Gemarze, że czym zasłużyć sobie mogą niewiasty udział w świecie przyszłym, jeśli nie tym, że wiodą dziatki swe do szkoły, aby poznały one Torę. Przeto dzięki Ci, miły Boże, za dar, za to, iż dałeś mi syna umiłowanego i że stałam się godna, by zaprowadzić go do szkoły, gdzie uczyć się będzie Tory. Błagam Cię, Władco świata, daj dziecku mojemu serce dobre i pobożne, aby chciało poznać Torę! I daj mu mądrość i rozum, aby rozumiało, czego go nauczy mistrz jego! I wzmocnij jego dwieście czterdzieści osiem członków,

before You and obey You. Or the day when I was born is guilty of darkening my years and days? Or the midwife, who did not straighten my limbs, or the angel of pregnancy? But they all were on a mission from God, following His instruction, while themselves believing that I should be a proper human being and bear children. Thus my sins... etc.” (Lilientalowa 1927: 4).

Liliental gives no explanation why she cut the quote in that place. She does not write about the prayer's source. Thus we do not know whether it came from a prayer book, or the scholar had heard only this shortened version. We can only assume that since Liliental translated works from Jewish, the quoted prayer is also her translation. The only commentary of the quote concerns its beginning, where a footnote explains that the text was composed in Yiddish (only the opening words *Yehi Ratson* are in Hebrew) and that according to the prayer infertility is caused by sin.

Liliental presents another prayer when discussing practices women undertook when their children were ill:

“Master of the World, it is written in Your Holy Torah that when Moses, our master, interceded for Jews, he recalled the accomplishments of our forefathers, Abraham, Isaac and Jacob, and thanks to these, the Holy One forgave Jews their sin. Thus I turn to You, merciful God and beg You to help me due to the accomplishments of our forefathers and all other just men and due to the accomplishments of the holy Tanna Rabbi Meir Baal Hanes. Anyone donating to charity on his behalf is saved thanks to his accomplishments. I implore You, Lord of the World, with my heart broken and tears in my eyes, see that I donate to charity on behalf of the just, especially the Holy Tanna Rabbi Meir, awaken their accomplishments for me, especially those of Rabbi Meir. And when I speak thrice Elaha de Meir aneni, save N., the son of N. D. from all misery and suffering and show me and my husband and my children miracles and wonders! For the better, amen” (ibid.: 42).

Liliental returns to *tchines* as an element of folklore when describing the initial stages of education. She writes that when a boy goes to the cheder for the first time, his mother should recite a prayer that she calls *tekhina*. However, this time, in a footnote, she explains that the name refers not only to a mournful prayer, but also to an imploring one. Once again the

aby miało siłę uczyć się Tory! I daj nam dobrobyt, abyśmy mu dobrych nauczycieli dawać mogli i zdolali to dziecię i wszystkie nasze dzieci wychować w bogactwie i poszanowaniu. I abyśmy godni byli widzieć go bar micwą i doczekali jego ślubu. Miły Boże, jak uchroniłeś Józefa Sprawiedliwego od złego oka i obdarzyłeś go wdziękiem, gdy stał się królem Egiptu, tak ochroń też dziecię moje od złego oka, aby to żadnej mocy nad nim nie miało, i spraw, aby miało wdzięk w oczach wszystkich ludzi. I niechaj zasługa płynąca z jego nauki pomoże nam – Żydom wszystkim, gdyż jak głoszą mędrcy nasi, świat cały się ostaje gwoli zasługom Tory, której się uczy dziatwa mała, i dzięki temu przybędzie wybawca – Sprawiedliwy – oby rychło, za dni naszych, amen!” (ibidem: 53).

W dalszej części tekstu Lilientalowa nie odnosi się już do kobiecych modlitw. Co nie zmienia faktu, że jest jedyną badaczką, która nie tylko przytacza obszerne fragmenty modlitw w przekładzie na język polski w pełnej lub prawie pełnej formie, ale również zwraca uwagę na ich kontekst obyczajowy czy magiczno-leczniczy.

Kolejne badania dotyczące *tchines* podjęte zostały dopiero przez współczesnych badaczy. Temat ten poruszali m.in. Jean Baumgarten, Chava Weissler, Devra Key. Odnosili się oni do historii gatunku, analizy treści i biografii autorów. Podkreślali rolę i znaczenie modlitw w życiu aszkenazyjskiej Żydówki. Nie znajdziemy natomiast w ich twórczości próby odpowiedzi na pytanie, czy ich przedwojenni poprzednicy interesowali się (a jeśli tak, to w jakim stopniu) tym zagadnieniem, a przecież zasadną wydaje się chociaż lakoniczna wzmianka o podejmowanych obecnie wątkach.

scholar decides to present the text, and although it is whole, there is no commentary about its source. The prayer goes:

“Lord of the World! Our sages decided in the Holy Gemara that women can secure their afterlife by taking their children to school, so they can learn the Torah. Thus I thank you, kind Lord, for this gift, for giving me my beloved son and that I was worthy of taking him to school, where he will learn the Torah. I implore You, give my child a good and pious heart so he wants to learn the Torah! And give him wisdom and intelligence so he understands what his master is teaching him! And give strength to his two hundred forty eight limbs, so he has the strength to learn the Torah! And give us wealth, so we can give him good teachers and raise our child and our other children in affluence and respect. And so we are worthy of witnessing his bar mitzvah and wedding. Dear God, as you protected Joseph from the “evil eye” and gave him grace when he became the king of Egypt, thus protect my child from the “evil eye,” so it has no power over him and give the child grace. And may his education help us all – all the Jews, since as our sages teach, the whole world continues thanks to the Torah, which is taught to small children and thanks to this our Saviour will come, hopefully soon, when we are still alive, amen!” (ibid.: 53).

These are the only fragments of the book where Liliental mentions women’s prayers. However, she is the only scholar who not only presented extended fragments of prayers translated into Polish but also discussed their social or magical and medicinal aspects.

Not until late 20th century were the studies of *tchines* resumed. Among others, Jean Baumgarten, Chava Weissler and Devra Key wrote about prayers, their history, analysed their contents and looked at their authors’ lives. Moreover, they emphasised the role and significance of prayers in the life of the Ashkenazi woman. However, these works do not attempt to discover whether and to what extent pre-war folklorists were interested in the topic, whereas even a short commentary would be welcome.

Przel./transl. Jan Sielicki

DR ANNA JAKIMYSZYN-GADOCHA
adiunkt, wicedyrektor ds. studenckich
w Instytucie Judaistyki Uniwersytetu
Jagiellońskiego, historyk-judaista. Autorka
monografii „Żydzi krakowscy w dobie
Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny.
Przeobrażenia gminy. System edukacyjny”
(2008), „Mykwa. Dzieje żydowskiej łaźni rytualnej
przy ul. Szerokiej w Krakowie” (2012) oraz wielu
artykułów. Tłumaczka tekstu „Statut krakowskiej
gminy żydowskiej z roku 1595 i jego
uzupełnienia” (2005). Zainteresowania
naukowe koncentruje na dziejach polskich gmin
żydowskich, w szczególności historii gminy
krakowskiej, historii żydowskiej książki oraz
żydowskiej etnografii, ze szczególnym
uwzględnieniem „tchines”. Członek Komisji Historii
i Kultury Żydów Polskiej Akademii Umiejętności,
Towarzystwa oraz Polskiego
Towarzystwa Studiów Jidyszystycznych.

Ph.D. ANNA JAKIMYSZYN-GADOCHA
professor, vice director for Students Affairs at the
Faculty of Jewish Studies of Jagiellonian University
in Kraków, a historian and a specialist in Judaic
studies. Author of “Żydzi krakowscy w dobie
Rzeczypospolitej Krakowskiej. Status prawny.
Przeobrażenia gminy. System edukacyjny” (2008),
“Mykwa. Dzieje żydowskiej łaźni rytualnej przy
ul. Szerokiej w Krakowie” (2012) and numerous
articles. Translated “Statut krakowskiej gminy
żydowskiej z roku 1595 i jego uzupełnienia”
(2005). Her work focuses on the history of Polish
Jewish communities, especially the history of
Kraków community, history of Jewish books and
ethnography, with a special focus on “tchines”.
A member of the Commission of History and
Culture of Jews at the Polish Academy of Arts
and Sciences, and Polish Association for Yiddish
Studies.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY:

- Simcha Assaf, 1954, *Sources for the History of Jewish Education*, t./vol. 1, Tel Aviv.
- Majer Bałaban, 1924, *R. L.*, „Nowe życie”, R./vol. 1, t./vol. 2, nr/no. 4-6, Warszawa, ss./pp. 441-443.
- Haya Bar-Itzhak, Lenn J. Schramm, 2010, *Pioneers of Jewish Ethnography and Folkloristics in Eastern Europe*, Ljubljana: Institute of Slovenian Ethnology at ZRC SAZU.
- Szlojme Bastomski [Shloyme Bastomsky], 1923, *Baym kwal: materialn cum jidiszn folklor. Jidiszn folkslider / Baym kwal: materialn tsum yidishn folklor. Yidishe folkslider*, Wilno: Farlag „Naje Jidisze Folksszul” / “Naye Yidishe Folksshul”.
- Ignaz Bernstein, 1908, *Jüdische Sprichwörter und Redensarten gesammelte und erklärt von Ignaz Bernstein unter Mitwirkung von B. W. Segel*, Warschau: Kauffmann in Frankfurt.
- Wiesław Bieńkowski, 1972, *Lilientalowa z Eigerów Regina*, [w/in:] *Polski słownik biograficzny*, t./vol. 17, Wrocław, Warszawa, Kraków: PAN i PAU, ss./pp. 334-335.
- Elzet (Zlotnik), właśc. Jehuda Lejb Awida [Yehuda Leib Avida], 1918, *Der wunder-ojcer fun der judischer szprach: dawnen / Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh: dawnen*, Warszawa.
- Elzet (Zlotnik), właśc. Jehuda Lejb Awida [Yehuda Leib Avida], 1918-1920, *Der wunder-ojcer fun der judischer szprach: folkstimleche rednsartn, glajchwertlech un anekdotn / Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh: folkstimlekhe rednsartn, glaykhvertlek un anekdotn*, Warszawa.
- Elzet (Zlotnik), właśc. Jehuda Lejb Awida [Yehuda Leib Avida], 1920a, *Der wunder-ojcer fun der judischer szprach: meloches un balej-meloches / Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh: melokhes un balej-melokhes*, Warszawa.
- Elzet (Zlotnik), właśc. Jehuda Lejb Awida [Yehuda Leib Avida], 1920b, *Der wunder-ojcer fun der judischer szprach: jidisze majcholim / Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh: yidish she maykholim*, Warszawa.
- Elzet (Zlotnik), właśc. Jehuda Lejb Awida [Yehuda Leib Avida], 1920c, *Der wunder-ojcer fun der judischer szprach: der menczlecher kerper / Der vunder-oyster fun der yudisher shprakh: der mentshlekher kerper*, Warszawa.
- Gizela Fraenklowa, 1927, *Blg. R. L.*, „Lud”, t./vol. 26, Lwów: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, ss./pp. 119-121.
- Michał Galas, 2014, *Studia żydowskie w Polskiej Akademii Umiejętności – tradycja i współczesność*, [w/in:] *Studia żydowskie w Polsce – przeszłość, stan obecny, perspektywy. Studium selektywne*, red./ed. S. A. Gąsiorowski, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, ss./pp. 139-147.
- Itzik Nakhem Gottesman, 2003, *Defining the Yiddish Nation: the Jewish Folklorists of Poland*, Detroit, Michigan: Wayne State University Press.
- The Merit of Our Mothers. A Bilingual Anthology of Jewish Women's Prayers*, 1992, red./eds. T. G. Klirs, I. C. Selavan, G. S. Fishman, Cincinnati: Hebrew Union College Press.
- Lidia Kośka, 2007, *Wstęp. O zadaniach pryzmatycznych*, [w/in:] *Głosy z Aszkenaz. Żydowskie przysłowia i powiedzenia ze zbioru Ignaza Bernsteina*, oprac./ed. L. Kośka, Kraków: Stowarzyszenie Pardes, ss./pp. 9-31.
- Regina Lilientalowa, 1904, *Dziecko żydowskie*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne Akademii Umiejętności”, t./vol. 7, Kraków: Akademia Umiejętności, ss./pp. 141-173.
- Regina Lilientalowa, 1927, *Dziecko żydowskie*, „Prace Komisji Etnograficznej PAU”, t./vol. 37, nr/no. 3, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, ss./pp. 1-97.

- Regina Lilientalowa, 2007, *Dziecko żydowskie*, wstęp/foreword K. Dąbrowska, Warszawa: Biblioteka Midrasza.
- Regina Lilienthal, 1908, *Das Kind bei Juden*, „Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde”, R./vol. 11, z./no. 1; 2, Wien: s.n., ss./pp. 1-24, 41-45.
- Shmuel Niger, 1994, *Yiddish Literature and the Femal Reader*, [w/in:] *Women of the Word. Jewish Women and Jewish Writing*, red./ed. J. R. Baskin, Michigan: Wayne State University Press, ss./pp. 131-134.
- Elhanan Reiner, 1997, *The Ashkenazic Elite at the Beginning of the Modern Era: Manuscript versus Printed Text*, [w/in:] *Jews in Early Modern Poland. Polin*, t./vol. 10, red./ed. G. D. Hundert, London: Littman Library of Jewish Civilization, ss./pp. 85-98.
- Agata Rybińska, 2010, *Czy wrocławskie Żydówki w XIX wieku odmawiały tchines?*, [w/in:] *Nieme dusze. Kobiety w kulturze jidysz*, red./ed. J. Lisek, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, ss./pp. 177-203.
- Chava Turniansky, 1980, *Dual Language (Hebrew and Yiddish) Literature in Ashkenaz – Characteristic Features*, „Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies”, t./vol. 4, Jerusalem: World Union of Jewish Studies, ss./pp. 85-99.
- Chava Turniansky, 2008, *Yiddish and the Transmission of Knowledge in Early Modern Europe*, “Jewish Studies Quarterly”, t./vol.15, nr/no. 1, Tuebingen: Mohr Siebeck GmbH & Co. KG, ss./pp. 5-18.
- Chava Weissler, 1998, *Prayers in Yiddish and the Religious World of Ashkenazic Women*, [w/in:] *Jewish Women in Historical Perspective*, red./ed. J. R. Baskin, Michigan: Wayne State University Press, ss./pp. 179-186.
- Chava Weissler, 1997, *For the Human Soul is the Lamp of the Lord: The tkhine for 'Laying Wicks' by Sarah bas Tovim*, “Polin: Studies in Polish Jewry”, t./vol. 10, Oxford: Littman Library Of Jewish Civilization, ss./pp. 40-44.
- Chava Weissler, 1998, *Voices of the Matriarchs: Listening to the Prayers of Early Modern Jewish Women*, Boston: Beacon Press.
- Israel Zinberg, 1975, *Old Yiddish Literature from its Origins to the Haskalah Period*, “A History of Jewish Literature”, t./vol. 7, tłum./transl. B. Martin, New York: KTAV Publishing House, Inc.
- http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Bastomski_Shloyme (ostatni dostęp/last access 16.07.2015).